

**KAMUSAL SÖYLEM, MEDYATİK GERÇEKLİK VE KÜLTÜRENDİRME:
KURLAR VADİSİ'NİN 'İLETİŞİMCİ' İZLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Zülfikar Damlapınar *

*"Biz gerçek değiliz, gerçeğin suretleriyiz, yansımalarıyız."
"Gerçekle hayal arasındaki zıtlığın ve çekim gücünün sırrına yaklaşmayı denedim.
Mecazi olanla hakiki olan arasındaki ilişkiyi yakalamaya çalıştım."(1)*

ÖZET

Bireylerin medya aracılığı ile kamusal ve kurgusal gerçeklik arasında nasıl bir ilişki kurduğu sorusu üzerine odaklanan bu çalışma, medya tarafından kurgulanan gerçekliklerin kültürlendirme (cultivation) perspektifinden hareketle bireyler tarafından zaman içinde kamusal gerçeklik olarak algılandığı varsayımına dayanmaktadır. Son dönemde artan popüler televizyon dizileri ve etkileri konusunda çalışmalar, tartışmalar devam etmekle birlikte farklı bakış açılarına ihtiyaç duyulduğu gözlenmektedir. Özellikle televizyon içeriği üzerine yapılan tartışma ve yorumlar bir yana, bu içeriklerin alıcılar üzerinde nasıl bir etkiye yol açtığı ya da nasıl algılandığı daha büyük önem taşımaktadır. Çalışma, İletişim Fakültelerinde eğitimini sürdüren 802 öğrenci üzerinde yürütülen bir alıcı araştırmasının verilerine dayanmaktadır. Kurtlar Vadisi örneğinde, araştırmanın ortaya koyduğu verilere göre, televizyon dizileriyle üretilen kurgusal gerçekliğin kamusal gerçeklik olarak algılanma eğilimi açıkça gözlenmektedir. Buna göre; dizinin izleyiciler tarafından algılanma faktörleri diziyi 'özdeşleşme', diziyi 'kamusal gerçeklik olarak algılama', diziyi 'olumsuz bakış' ve 'kurgusal bir içerik olarak beğeni' şeklinde sıralanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kamusal söylem, medyatik gerçeklik, kültürlendirme, 'Kurtlar Vadisi'

**PUBLIC DISCOURSE, MEDIATED REALITY AND CULTIVATION:
A SURVEY ON THE VIEWERS OF KURLAR VADISI (VALLEY OF WOLVES) WHO
ARE COMMUNICATIONS STUDENTS**

*"We are not real, we are the copies of the real, and we are its reflections."
"I tried to approach the secret of the contradiction between the real and
the imagination and the attraction.
I tried to grasp the relation between the figurative and the non-figurative."*

ABSTRACT

This study based on what kind of a relationship individuals establish between the public and the fictional reality via the media support the assumption that the realities fictionalized by the media are perceived as public reality in time by individuals according to the cultivation perspective. While the studies carried out and the discussions on the recent television serials and their impacts continue, it is a fact that other points of view are necessary. Apart from the discussions and the comments on the contents of television programs, the impacts these contents have on the viewers or the form of perception of these contents by the viewers are of particular importance. The study is based on the data of the research applied on 802 students attending Faculty of Communication. According to the data obtained in the example of Kurtlar Vadisi (Valley of Wolves), there is an obvious tendency in which people perceive the fictional reality in television serials as the public reality. Accordingly, viewers are categorized into groups according to these perceptual factors: "identification with the serial", "perceiving the serial as a public reality", "negative point of view" and "like as a fictional content."

Keywords: Public discourse, mediated reality, cultivation, 'Kurtlar Vadisi' (Valley of Wolves)

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

GİRİŞ

Bilgileri, fikirleri ve epistemolojisi medya üzerinden şekillenen kültürel ortamlarda kamusal söylem, yani farklı enformasyon konuları hakkında konuşma (2) biçimi, rasyonel temellerden uzaklaşmaktadır (Postman 1994: 38-39). Bu durumda, medya ve özellikle televizyon aracılığıyla bireylerin gerçeğe dair algısı, gerçek hakkındaki mesaj alış verişi ya da Postman'ın ifadesiyle gerçeğe dair 'konuşma'sının rasyonelliği potansiyel olarak önemli bir aşınma içerisindedir. Bir başka deyişle (Baudrillard 1998b: 11-17); medya ile yönlendirilen bireyler 'gerçek' ve 'kurgusal-sanal' olan arasındaki ayrımı fark edememektedir. Bu ilişki, Sennett'in (1996: 109) 18. yüzyıl tiyatrosuna atfen "oyunun gerçeği simgelemediği oyunun gerçeği kendi görenekleriyle yarattığı" şeklindeki yorumunu akla getirmektedir. Yani, "kamusal alan belirsizleştikçe toplum kendisine sunulan anlamları, bir takdim değil temsil olarak algılamaya" başlamakta (Sennett 1996: 63) dolayısıyla izleyicinin algılamasına göre, medya gerçekliğin simgeleyicisi değil gerçekliğin yaratıcısı olarak görülmektedir.

Çalışma bu orijinden hareketle, ülkemizde bir televizyon içeriği olarak *Kurtlar Vadisi* adlı dizinin ilk versiyonunun izleyici tarafından nasıl izlendiği, değerlendirildiği, algılandığı gibi sorgulamalarla medyatik gerçekliğin kamusal söyleme nasıl yansıdığı üzerine odaklanmaktadır.

Bu yaklaşıma en önemli dayanaklardan biri *Pennsylvania Üniversitesi Annenberg İletişim Okulu'nda*, televizyonu az izleyenlerle yoğun izleyenler arasındaki kültürlendirme (cultivation-kültürleme) (3), "ortak dünya görüşü", "ortak rollerin ve ortak değerlerin öğretimi" tanımlamalarıyla çerçevelenen etki farklılaşmasıdır. Kültürlendirme yaklaşımıyla daha sonraları yürütülen araştırmalar "sosyal gerçekliğin" algılanmasında televizyonunun etkisine odaklanmış, önemli kanıtlar ortaya koymuştur (Severin ve Tankard 1994: 436-439).

Son yıllarda, Türk televizyonlarının içeriğindeki dönüşümde en dikkat çekici gelişmelerden birisi, farklı toplumsal sınıf ve kesimlere hitap eden, değişik söylem ve argümanlarla yapılandırılan dizi filmler ve izlenme düzeyleridir. Bu

popüler dizi filmlerden birisi de *Kurtlar Vadisi*'dir. Türkiye'de ilk defa bir yerli yapım televizyon dizisi bu kadar çok gündem olmuş (4) ve tartışma yaratmıştır. Dizi karakterlerinin rolleri gereği ölümü sonucu gazetelere taziye ilanı verilmiş, dizinin adını taşıyan futbol takımları kurulmuştur (5).

Dizinin toplumsal davranışlar üzerindeki bu yansımalarının yanı sıra, çeşitli şiddet ve suç olaylarında diziden bazı imgelerin gözlenmesi, diziyi toplum arasında yaşanan sürecin incelenmesini önemli kılan faktörlerdendir. Özellikle, *Kurtlar Vadisi* gibi 'derin' devlet, mafya, kanun/kanunsuzluk, aşk, vatan sevgisi, güç ve sadakat gibi netameli argümanlarla iktidar ilişkilerine atıfta bulunan bir senaryonun izleyici tarafından nasıl anlamlandırıldığı, birçok açıdan gündemdeki olaylara toplumsal bakış açısının nasıl şekillendiğini de gösterecektir. Çünkü Ryan ve Kellner'in (1997: 409) vurguladığı gibi, izleme eylemiyle oluşan idrak toplumsal figürleri sinema biçimlerine dönüştüren bir çeşit retorik üretim sürecidir. Bu bakımdan, gerçek veya kurgusal bir hikâyeye dayanan senaryonun izleyici tarafından değerlendirilmesi "sahne" ve "sokak" arasındaki toplumsal ilişkiyi (6) ortaya koyacaktır.

Konuya ilişkin şimdiye kadar yapılan yorum, tespit ya da tartışmaların büyük bölümü "içerik" üzerine odaklandığından izleyicinin süreçteki rolü ihmal edilmiş ya da mecazi olarak tartışılmıştır. Oysa bir televizyon içeriği olarak dizi film gibi yayınlar, bireylerin sosyal ilgilerine ve izleyicilerin kendi bireysel farklılıklarına göre anlamlandırılır (Çelik 2002: 181). Ayrıca, izleyicinin sadece gösterileni algılamakla kalmayıp içerikte yer alan hikâyeye de katılıyor olması (Çelik 2002: 176-177) ve izleyicinin yok sayılmaması bakımından diziyi ilişkin algılar, kanaatler ve tutumların da incelenmesi gereklidir.

Çalışma bu bakımdan, *Kurtlar Vadisi*'nin içeriği, söylemi, konumu, ideolojisi, profesyonel pratiği ya da benzeri karakteristikleri üzerine değil, bir izleyici araştırması olarak izleyici algılamaları ve değerlendirmelerini konu edinmektedir.

Araştırma Gazi, İstanbul, Selçuk, Erciyes üniversitelerinin *İletişim Fakültelerinde* eğitim ve öğretimini sürdüren öğrencileri evrenindeki

802 öğrencinin katılımı sonucu ortaya çıkan örneklemle gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılanlara değişik soru kategorilerinde 69 sorudan oluşan bir anket formu uygulanmış, öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri yanında *Kurtlar Vadisi* hakkındaki kanaatleri, izleme alışkanlıkları, diziyi izleme/izlememe sebepleri, diziyeye ilişkin bilgi düzeyleri sorgulanmıştır.

1. KAMUSAL SÖYLEM VE MEDYATİK GERÇEKLİK

Kamusal söylemi, sosyo-politik ya da pratik sorunların çözümüne ilişkin olarak bireylerin üzerinde konsensüs sağlayabilecekleri ortamı ifade eden kamusal alanda (Mutlu 1995: 196) dile getirilen ‘konuşma’ olarak yorumlamak mümkündür. Ancak, Habermas’ın “kamusal organlar” arasında saydığı medya unsurlarında (1997: 59) yaşanan yapısal dönüşüm kamusallığın yapısında da dönüşüme sebep olmuş (1997: 31) kamusal medya odaklı hale gelmiştir (1997: 308). Bir diğer ifadeyle, medya tarafından sunulan dünya (gerçeklik) tasavvuru görünüşte kamusaldir, bireylerin bu kamusalılığı algılamaları ise bir yanılmanın ürünüdür (1997: 295).

Postman bu süreci kamusal söylemin yok oluşu ya da bir gösteri sanatına dönüşmesi olarak tanımlayarak (1994: 15) medya-metaforundaki değişimin sonucunda kamusal söylemlerin giderek içinin boşaldığını savunmaktadır (1994: 25).

Kamusal söylemlerin “içinin boşalması” ya da anlamını yitirmesinden başka, yaşanan önemli bir dönüşüm de söylemlerinin gerçekliğini yitirmesi ya da kamusal gerçeklik algılamasına dönüşümüdür. Bir başka deyişle (Debord 1996: 13) doğrudan yaşanan her şeyin yerini *temsile* bıraktığı, ya da gerçeğin yerine imajın konulduğu (Baudrillard 1998a:14) bir dünya yaratılmıştır.

Bu tartışmalar bir anlamda gerçeğin ya da gerçeklik algılamasının dönüşümüdür. Gerçeklik “insanın kendi icat ettiği iletişim teknikleri hakkında” ve ancak bu teknikleri kullanarak kendisiyle “konuşmasının” bir ürünüdür (Postman 1994: 34).

Televizyonda, “Görüntü, sözcüklere yer bırakmayan, görüldüğü gibi algılanan bir gerçeklik-

tir” (Sartori 2004: 24). Belirli bir otoritesi ve gücü bulunan her sosyal kurumun bir gerçeklik (hakikat) üreticisi olması (Forrester 1999: 15) gibi televizyon da gerçekliği yansıtmaktan öte üreten bir kurum olarak görülmektedir.

Medya gerçekliklerin sadece bir imgesini sunmaktadır. Ancak imge ile göndergesi arasındaki ilişkiyi bozarak, imgeyi göndergeden ve olduğundan daha önemli hale getirmektedir. Dolayısıyla, medya gerçekliği üretilmiş, kurgulanmış, şekillendirilmiş, görselleştirilmiş ve yapay bir gerçekliktir (Çebi 1998: 180).

Bütün bu tartışmalara karşın medya ve özellikle televizyonun sosyal hayatta nasıl bu kadar önemli bir merkezi konuma yerleştiği sorusunu akla getirmektedir. Bu sorunun en felsefi cevabı; Rorty’nin (1995: 131) günümüz toplumlarının; akla yatkın, somut, iyimser senaryolar üzerinden ayakta durmak amacıyla, “toplumsal umudu” korumak üzere “sosyal gerçekliği”ni iyileştirilmesine dair “öyküler” anlatabilmeye yetenekli olduğu ve bu öykülerin gerçekliğine inanmaya ihtiyaç duyduğu şeklindeki yorumunda bulunabilir.

2. KÜLTÜRENDİRME VE MEVCUT ARAŞTIRMALAR

Kültürlendirme araştırmaları, özellikle televizyon içeriklerinin az veya çok izlenme davranışı bakımından dünyadaki “sosyal gerçeklik” algılamasını nasıl farklılaştırdığı sorusu üzerine yoğunlaşmaktadır (McQuail 1998: 365).

Ülkemizde konuyu bu yaklaşımla ele alan bazı çalışmalar farklı sonuçları ortaya koymuştur. En çok zaman ayrılan kitle iletişim aracı olan televizyondaki ana haber bültenlerinde şiddet içeriğinin, *Ankara Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü*’nde çalışan 136 polisten oluşan örneklemdeki etkileri üzerine yapılan araştırmada kültürlendirme bulgularına ulaşamamıştır. Televizyon ana haber bültenlerinde resmedilen dünya ile polislerin kişisel dünyalarını tanımlayan değer yargılarının örtüşmediği sonucuna varılmıştır (Özer 2005: 15-16).

Bir başka araştırmada ise televizyon içeriğinin mesajı ile *Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi* öğrencilerinin algılamaları karşılaştırılmıştır. Özellikle şiddet açısından test edilen 12 yargı-

nın 10'unda öğrencilerin televizyon içeriğinden etkilendiği ve bu görüşleri bir yaygın kanaat olarak benimseme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir (Özer 2003: 333).

Kültürlenme etkisine ilişkin olarak uluslararası literatürde benzer sonuçlara rastlanmaktadır. Shrum (2001: 106) *Rutgers Üniversitesi*'nden 122 öğrenci üzerine yaptığı çalışmada sosyal gerçeklik algılamasıyla televizyon izleme arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Kang ve arkadaşları (1996: 86) *South Dakota*'da 458 liseli öğrenci üzerinde yaptığı çalışmada sosyal gerçekliğin algılanmasında televizyonun kültürlendirme etkilerine ulaşmıştır.

Son yıllarda ülkemizde artan televizyon dizileri özellikle iletişim bilimleri açısından yoğun bir ilgi odağı haline gelmiştir. Sadece, Kurtlar Vadisi'ni doğrudan inceleme konusu olarak ele alan 4 adet lisansüstü tez tespit edilmiştir. Bunlardan, Uçan'ın (2006) *Kurtlar Vadisi dizisinde milliyetçi ideoloji ve milli kimliğin inşası*, Gültekin'in (2006) *Bir popüler kültür ürünü olarak mafya dizileri: Kurtlar Vadisi örneği*, Uslu'nun (2006) *Televizyon yapım, yönetimi ve çekim teknikleri: Kurtlar Vadisi adlı dizinin çekim teknikleri açısından incelenmesi*, Çelebi'nin (2006) *Milliyetçi bir metin olarak Kurtlar Vadisi*, başlıklı çalışmaları daha çok dizinin içeriği, söylemi, ideolojisi ya da yapım ve teknik boyutları üzerine odaklandığı anlaşılmaktadır.

Son dönem Türk televizyon dizilerinin kültür üzerine etkilerini konu alan bir başka alan araştırması Ankara'da farklı sosyo-ekonomik düzeylere sahip üç lise (*Çankaya, Mustafa Kemal ve Mamak*) dengi okulun 600 öğrencisi üzerinde yapılmıştır. Türk televizyonlarındaki beş dizi filmin, gençlerin yaşam tarzı üzerindeki imgelerini inceleyen bu çalışma da Kurtlar Vadisi'nin algılamasına ilişkin verilere de yer verilmiştir. Buna göre, araştırmaya katılanların yaklaşık yüzde 25'i dizinin yaşanmakta olan gerçekliği anlattığına inanırken yüzde 7.2'si senaryonun hayal ürünü olduğunu düşünmektedir(7) (Konukman 2006: 123).

3. YÖNTEM

Araştırma *Gazi, İstanbul, Selçuk ve Erciyes Üniversitesi* iletişim fakültelerinde lisans eğitimini sürdüren 802 öğrencinin katılımıyla,

soru formuna bağlı ve yüzyüze görüşmeye dayalı anket tekniği kullanılarak, 2004 Haziran ayı içerisinde yürütülmüş ve tamamlanmıştır. Araştırmanın özellikle iletişim fakültesi öğrencileri üzerine uygulanmış olmasının en önemli sebebi araştırılan konuya dair öğrencilerin akademik bakımdan daha hassas ve ilgili olma potansiyelidir.

İki ana bölümden oluşan soru formunun ilk kısmında *Likert* skalasıyla (1. Hiç katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Fikrim yok, 4. Katılıyorum, 5. Tamamen katılıyorum) katılımcıların dizi hakkındaki kanaatlerini ölçmeye yönelik 46 maddeye (item) yer verilmiş ikinci bölümde ise katılımcıların, diziyi izleme alışkanlıkları, tanımlama-çerçeveleme eğilimleri, diziyeye dair bilgi düzeyleri ve sosyo-demografik durumlarına ilişkin değişkenler kullanılmıştır. Diziyeye ilişkin bilgi düzeyleri, dizi hakkında çoktan seçmeli test tekniğine dayalı sorgulama yöntemiyle incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada veri analiz yöntemi olarak sosyo-demografik değişkenler ve diğer betimleyici istatistiklerde frekans analizi, izleyicinin *Kurtlar Vadisi*'ni değerlendirme ve algılamasının tespitinde *faktör* analizi, faktörler ve ilgili değişkenlerin karşılaştırılmasında *tek yönlü varyans analizi (ANOVA)*, ikili kategoriye sahip değişkenlerde *bağımsız örneklem t testi* ve aralıklı ölçeğe sahip değişkenlerin karşılaştırılmasında ise *korelasyon analizi* kullanılmıştır.

Araştırma aşağıdaki sorulara cevap aramak amacıyla yürütülmüştür:

- Araştırmaya katılanların Kurtlar Vadisi'ni algılama-değerlendirme faktörleri nedir?
- Kurtlar Vadisi'ni algılama-değerlendirme faktörleri arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Algılama ve değerlendirme faktörleri hangi değişkenlerle anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.
- Kurtlar Vadisi'ni kamusal bir gerçeklik olarak algılayanların karakteristikleri nasıl tanımlanabilir?
- Kurtlar Vadisi'nin izlenme karakteristikleri nasıl tanımlanabilir?
- Kurtlar Vadisi'ne ilişkin olgu ve olaylara karşı hangi tutumlar gözlenmektedir?

- Kurtlar Vadisi'ni izleme sıklığı ile diziyeye ilişkin bilgilenme düzeyi arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?

4. BULGULAR

4.1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı yüzde 68.8 erkek, yüzde 31.2 bayandır. Yaş dağılımı açısından da öğrencilerin yüzde 11.8'inin 20 yaşından küçük, yüzde 66.2'sinin 20-23, yüzde 20.4'ünün 24-27 yaş aralığında ve yüzde 1.5'inin 28 ve daha yukarı yaş grubunda yer aldığı, yaş ortalamalarının ise 22.24 olduğu görülmüştür.

Aylık harcama yapma gücüne göre araştırmaya katılan öğrencilerin yüzde 41.6'sı 250 YTL'ye kadar olan harcama diliminde yer alırken, yüzde 54'ü 251-500 YTL, yüzde 3.3'ü 501-750 YTL ve yüzde 1.1'i 750 YTL'den fazla harcama gücüne sahip kategoriyi oluşturmaktadır. Öğrencilerin aylık harcama gücü ortalaması 313.37 YTL (8) olarak gerçekleşmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin buldukları üniversiteye göre dağılımları incelendiğinde; *Selçuk Üniversitesi*'nin yüzde 49.7, *Gazi Üniversitesi*'nin yüzde 27.1, *İstanbul Üniversitesi*'nin yüzde 15.6, *Erciyes Üniversitesi*'nin ise yüzde 7.5'lük bir orana sahip olduğu görülmektedir.

İletişim fakültelerindeki bölümleri dikkate alındığında araştırmaya katılan öğrencilerin yüzde 41.3'ü *gazetecilik*, yüzde 34.7'si *halkla ilişkiler ve tanıtım*, yüzde 24'ü *radyo televizyon ve sinema*'ya kayıtlıdır.

Kendilerini en yakın hissettikleri siyasal görüş tanımlamasına göre araştırmaya katılan öğrencilerin yüzde 19.2'si milliyetçi, yüzde 15.7'si demokrat, yüzde 15'i sosyal demokrat, yüzde 13.5'i laik, yüzde 12.1'i muhafazakâr, yüzde 8.2'si liberal, yüzde 2'si İslamcı, yüzde 1.2'si diğer kategorilerinde yer almaktadır. Öğrencilerin yüzde 13.1'inin hangi siyasal görüşe eğilimli olduklarına dair soruyu boş bırakmış olması, siyasal eğilimlerini belirtmekten imtina ettiği şeklinde yorumlanmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilere "ülkemizin en çok hangi alandaki sorunlarına hassasiyet duydukları"na ilişkin yöneltilen soruya, öğrencilerin yüzde 25.2'si eğitim, yüzde 19.2'si dış politika, yüzde 18.8'i ekonomi, yüzde 18.3'ü iç politika, yüzde 7.2'si kültür, yüzde 3.5'i hiçbir, yüzde 2.2'si sağlık cevabını verirken, yüzde 5.5'inin cevap vermediği görülmüştür.

4.2. Kurtlar Vadisi'ne Karşı Aılışkanlık, Davranış ve Tutumlar

4.2.1. İzleme Karakteristikleri

Araştırmaya katılan öğrencilerin yüzde 35.7'si tesadüf ettiğinde, yüzde 32.3 her bölümünü mutlaka, yüzde 18'i hemen hemen bütün bölümleri izlediklerini, yüzde 13.9'u hiç izlemediğini belirtmiştir.

Diziyi araştırmaya katılan öğrencilere fark ettiren faktör incelendiğinde, öğrencilerin yüzde 54.3 yakın sosyal çevresinden, yüzde 29.4'ü medyadaki haberlere konu olduğundan, yüzde 16.3'ü tesadüfen fark ederek izlemeye başladıklarını beyan etmektedir. Dağılımdaki en yüksek fark etme faktörünün sosyal çevre olması dizinin kişilerarası iletişimde önemli bir gündem maddesini teşkil ettiğine işaret etmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin yüzde 46.6'sı diziyi izlemek için bir mekân ya da yer tercihinde bulunmadıklarını nasıl tesadüf ederse o şekilde izlediklerini, yüzde 26.9'u evde izlemeyi, yüzde 17.6'sı genellikle kalabalık ortamlarda izleme imkânı bulabildiğini, yüzde 9'u tek başına izlediğini belirtmektedir.

4.2.2. Diziyeye ve Diziyeye İlgili Konulara Yaklaşım

Kurtlar Vadisi'nde işlenen ana temayı, araştırmaya katılan öğrencilerin yüzde 54.2'si derin devlet olarak tanımlamaktadır. Diğer tanımlama kategorileri sırasıyla, devlet-mafya mücadelesi yüzde 35.3, vatan sevgisi 3.9, aşk 1.1, vefa 0.8 ve diğer yüzde 4.7'lük bir orana karşılık gelmektedir.

Dizide *Çakır* karakterinin rol gereği ölümü sonrası gıyabında düzenlenen cenaze namazları ve benzeri toplumsal olayların nasıl algılandığı

ğına ilişkin bir soruya araştırmaya katılan öğrencilerin yüzde 26.9'u "üzerinde durmaya değer bir konu olarak düşünmedikleri" cevabını vermiştir. Diğer algılama yorumları incelendiğinde, bu tür olayları "diziye olan tutku"ya bağlayanların yüzde 26.4, "dizinin olumsuz etkilerin bir sonucu" olarak değerlendirenlerin yüzde 16, "özdeşleşmenin sonucunda gelişen olaydır" diye belirtenlerin yüzde 15.5, bu tür olayları "insanların mizahi hayal gücüyle" açıklanabileceğini düşünenlerin ise yüzde 13'lük bir orana sahip olduğu görülmektedir. Her hangi bir yorum yapmayanların oranı yüzde 1.7'tür.

"Eğer mümkün olsaydı dizideki karakterlerden hangisinin yerine rol almak istediği"ni belirten denekler içinde en yüksek oran yüzde 19.5 ile *Polat Alemdar*'dır. Diğer karakterler sırasıyla *Aslan Akbey* yüzde 12, *Süleyman Çakır* yüzde 8.3, *Avukat Elif* yüzde 7.9, *Memati* yüzde 6 ile en yüksek oranda tercih edilen karakterler olarak görülmektedir. Araştırmaya katılanların yüzde 21.2'si hiçbir karakterin yerine dizide rol almak istemeyeceklerini belirtmiştir.

"Dizideki rolü ve kişiliğine gerçek hayatta sahip olunmak istenilen karakterler"e verilen cevaplar incelendiğinde en yüksek oran yine yüzde 22.6'lık oranla *Polat Alemdar*'da görülmektedir. Bu durum, dizide en çok *Polat Alemdar* karakteriyle özdeş olduğuna işaret etmektedir. *Polat* karakterini sırasıyla yüzde 18.7'ile *Aslan Akbey*, yüzde 6.6 ile *Süleyman Çakır*, yüzde 5.1 ile *Memati*, yüzde 4.3 ile *Mehmet Karahanlı* takip etmektedir. Dağılıma göre araştırmaya katılanların yüzde 24'ü hiçbir karakterin rolünü ve kişiliğini üstlenmek istememektedir.

Dizide en ön plâna çıkan karakter olarak *Polat Alemdar*'ın gerçek hayattan temsil ettiğine inanılan kişilik tanımlaması incelendiğinde, araştırmaya katılanların yüzde 58'i *Abdullah Çatlı* tanımlamasında bulunmaktadır. Bunu sırasıyla *Yeşil* yüzde 9.3, *Korkut Eken* yüzde 5.4'lük oranla takip etmektedir. Araştırmaya katılanların yüzde 24.4'ü ise *Polat* karakterinin gerçek hayattan bir kişiliği canlandırdığına inanmadığını belirtmiştir.

4.2.3. Dizi Hakkında Bilgilenme Düzeyi ve Diziyi İzleme Sıklığı

Araştırmaya katılanlara dizi hakkındaki bilgi düzeylerini inceleme amaçlı olmak üzere test tekniğine dayalı, çoktan seçmeli bazı sorular yöneltilmiştir. Bu sorular dizinin yapım sürecine, dizideki karakterlere, olaylara ve dizinin yayına ilişkin yapılandırılmıştır. İzleyicinin dizi hakkındaki bilgisini test eden toplam yedi sorudan tamamını doğru cevaplayanların oranı yüzde 0.5 olarak gerçekleşmiştir. Sorulardan 6 tanesine doğru cevap verenlerin oranı yüzde 27.9, beşine yüzde 22.9, dördüne yüzde 18.3, üçüne 13.7, ikisine yüzde 9.5 ve sadece bir tanesine doğru cevap verenlerin oranı ise yüzde 7.1 olmuştur. Bu oranlar dikkate alındığında dizi hakkında oldukça yüksek sayılabilecek bir bilgi ortalaması söz konusudur.

Dizinin haftanın hangi gününde yayınlandığına doğru cevap verme oranı yüzde 82.8 ile dizi hakkındaki en çok bilgi sahibi olunan konu olduğu anlaşılmaktadır. *Polat* karakterinin yine dizideki gerçek kimliğini *Ali Candan* olarak doğru tanımlayabilmede gözlenmiştir ve yüzde 75.7'lik bir orana tekabül etmiştir. Test sorularından en az doğru cevap verme oranı yüzde 53.4 ile dizinin yapım sürecinde *Soner Yalçın*'ın görevini "konsept danışmanlığı" olarak doğru tanımlayabilme düzeyinde gözlenmiştir. Bu soruya doğru cevap verenlerin oranı yüzde 46.6'da kalmasına karşın yine de yüksek bir bilgi düzeyi olarak görülebilir. Dizideki karakterlerin gerçek adlarına doğru cevap verebilme düzeyi yüzde 53.9, dizideki bazı ayrıntılı olayları bilme/hatırlama düzeyi yüzde 49.3 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç itibarıyla araştırmaya katılanlar, dizi hakkında ortalama düzey bakımından yüksek bir bilgi ve olaylar hakkında da yüksek bir hatırlama düzeyine sahip görünmektedir.

Dizinin izlenme sıklığı ile diziyeye ilişkin bilgilenme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur ($r = .572, p < .01$). Buna göre, dizi ne kadar sık izleniyorsa dizi hakkında bilgilenme ve dizi senaryodaki hikâye/olayların hatırlanma oranı o kadar yükselmektedir. Ancak dikkat çekici olan, düşük izleme düzeylerinde yer alanlar ve hatta diziyi hiç izlemeyenler arasında bile dizi hakkında kısmi de olsa bir bilgilenme düzeyinin varlığıdır. Bu durum dizinin kişiler arası iletişim süreçlerine konu olduğunu ortaya koyan önemli bir olarak değerlendirilmiştir.

Dizinin izlenme sıklığı ve dizi hakkında bilgilenme bazı değişkenlere göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Dizinin izlenme sıklığı ile dizinin ana temasının tanımlaması ($F=16.32$; $p< .05$); siyasal eğilim ($F=19.01$; $p< .05$), ülkenin hassasiyet duyulan sorunu ($F=3.34$; $p< .05$), kayıtlı olunan üniversite ($F=2.66$; $p< .05$) ve iletişim fakültesindeki bölüm ($F=6.57$; $p< .05$), yaş ($F=5.23$; $p< .05$), cinsiyet ($t=9.10$, $p< .05$) ve aylık ortalama kişisel harcama ($F=6.34$; $p< .05$) değişkenleri arasında anlamlı bir farklılıklar bulunmaktadır.

Bu sonuçlara göre diziyi en yoğun biçimde izleyenler dizinin ana temasını vatan sevgisi olarak tanımlayanlar ($M=3.38$), kendisini milliyetçi siyasal eğilimde görenler ($M=3.30$), ülkenin en önemli sorununu diğer şeklinde belirtenler ($M=3.07$), üniversiteler arasında *Gazi*'ye kayıtlı olanlar ($M=2.83$), iletişim fakültelerindeki bölüme göre halkla ilişkiler ve tanıtım öğrencileri ($M=2.81$), 24-27 yaş aralığında yer alanlar ($M=2.91$), ve aylık ortalama harcama gücü bakımından 501-750 YTL kategorisinde bulunanlardır ($M=3.45$).

Aynı değişkenlerin kategorileri açısından incelendiğinde diziyi en az izleyenler; dizinin ana temasını *aşk* olarak tanımlayanlar ($M=1.22$),

kendisini *sosyal demokrat* siyasal eğilimde görenler ($M=2.11$), ülke sorunları açısından en hassas sorunun *kültür* olduğunu düşünenler ($M=2.34$), İstanbul Üniversitesi'ne kayıtlı olanlar ($M=2.53$), bulunduğu iletişim fakültesinde radyo televizyon ve sinema bölümünde okuyanlar ($M=2.45$), 20 yaşından küçük olanlar ($M=2.38$) ve aylık ortalama harcama bakımından 250 YTL'den daha az harcama kategorisinde yer alanlardır ($M=2.54$). Dizinin izlenme oranı cinsiyet bakımından da farklılaşmakta erkeklerin ($M=2.90$) bayanlara ($M=2.19$) oranla daha yoğun izleme alışkanlığına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Dizi hakkında bilgilenme düzeyi de bazı değişkenlere göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Diziye ilişkin bilgi düzeyi ile dizinin ana temasının tanımlaması ($F=26.42$; $p< .05$); siyasal eğilim ($F=8.02$; $p< .05$), ülkenin en hassasiyet duyulan sorunu ($F=6.60$; $p< .05$), kayıtlı olunan üniversite ($F=4.13$; $p< .05$), yaş ($F=5.23$; $p< .05$) ve cinsiyet ($t=7.86$, $p< .05$) arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Diziye ilişkin bilgi düzeyi ile iletişim fakültesindeki bölüm ve aylık ortalama kişisel harcama değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p> .05$).

Tablo 1: Bazı Değişkenlere Göre Dizinin İzleme Sıklığı ve Dizi Hakkında Bilgi Düzeyi ANOVA Sonuçları

	İzleme Sıklığı			Bilgilenme Düzeyi		
	Df	F	p	Df	F	p
Ana Tema Algısı	4	16.32	.000	4	26.42	.000
Siyasal Eğilim	7	19.01	.000	7	8.02	.000
Hassasiyet Duyulan Ülke Sorunu	6	3.34	.003	6	6.60	.000
Üniversite	3	2.66	.047	3	4.13	.006
İletişim Fak. Bölümü	2	6.57	.001	2	.55	.575
Yaş	3	5.23	.001	3	5.20	.001
Aylık Ortalama Harcama	3	6.34	.000	3	2.53	.056

Buna göre dizi hakkında en yüksek bilgiye sahip olanlar, dizinin ana temasını vatan sevgisi olarak tanımlayanlar ($M=3.5.03$), kendisini milliyetçi siyasal eğilim içinde görenler ($M=4.97$), ülkenin en önemli sorunun dış politika olduğunu düşünenler ($M=4.55$), Selçuk Üniversitesi'ne kayıtlı olanlar ($M=4.38$), buldukları iletişim fakültesinin gazetecilik bölümünde eğitim görenler ($M=4.32$), 24-27 yaş aralığında yer alanlar ($M=4.59$), aylık

ortalama harcama gücü bakımından 501-750 YTL kategorisinde yer alanlar ($M=4.58$) şeklinde tespit edilmiştir. Diziye dair bilgilenme düzeyi cinsiyet bakımından incelendiğinde erkeklerin ($M=4.56$), bayanlara ($M=3.60$) oranla daha fazla bilgilendiği görülmektedir.

Dizi hakkında en az bilgilenenler, dizinin ana temasını vefa şeklinde tanımlayanlar ($M=3.33$), kendisini İslamcı siyasi eğilimde

görenler ($M=3.25$), ülkenin en önemli sorunun kültür olduğunu düşünenler ($M=3.75$), İstanbul Üniversitesi'ne kayıtlı olanlar ($M=3.85$), buldukları iletişim fakültesinde radyo televizyon ve sinema bölümünde eğitim görenler ($M=4.18$), yaş kategorilerine göre 20 yaşından küçük olanlar ($M=3.81$) ve 250 YTL'den daha az harcama gücü bulunanlar ($M=4.10$) şeklinde sıralanmaktadır.

4.3. Diziyi Algılama-Değerlendirme Faktörleri

Kurtlar Vadisi'nin araştırma örneklemini içinde yer alan iletişim fakültelerinde eğitim ve öğrenimine devam eden öğrencilere diziyeye ilişkin tutumlara katılma düzeyi bir tablo dâhilinde *likert* skalasıyla (hiç katılmıyorum 1, tamamen katılıyorum 5) test edilmiştir.

Tabloda 2'de yer alan 35 yargı faktör analizine tabi tutulmuş ve *scree plot* incelemesine göre bu yargıların 4 faktör grubuna ayrılabilceği anlaşılmıştır. Faktör analizinde *Varimax rotasyonlu* tablo esas alınmış, minimum yükleme düzeyi 0.40'ın üzeri olarak belirlenmiştir. Sonuçların değerlendirilmesinde *Kaiser-Meyer-Olkin* (örnekleme yeterliliği istatistiği- *KMO*) ve *Bartlett Testi* kullanılmıştır. *Bartlett* testine göre faktör analizine tabi tutulan maddeler ile ana grup arasında ($p= .000$) anlamlı farklılık bulunmuştur. *KMO* değeri yüzde 89.4 olarak tespit edilmiştir. Bu düzey sosyal bilimler açısından mükemmel derece (Sipahi ve ark. 2006: 79-80) ile yorumlanmaktadır. Oluşan tabloya göre tespit edilen 4 faktör toplam varyansın yüzde 48'ini açıklamaktadır.

Bu verilere göre; *Kurtlar Vadisi*'ne ilişkin 12 itemi bir grupta toplayan ve toplam varyansın yüzde 17.36'sını açıklayan *özdeşleşme* en güçlü faktör olarak tespit edilmiştir. Özdeğeri (eigenvalue) 9.30 ve güvenilirliği (*Cronbach's* $\alpha= .90$) bulunan *özdeşleşme Kurtlar Vadisi*'ne ilişkin izleyici değerlendirmesinde en önemli faktör olarak izleyici motivasyonu hakkında da önemli veri teşkil etmektedir.

Faktör analizinin ortaya koyduğu sonuçlara göre (Tablo 3-4) ikinci en önemli faktör *Kurtlar Vadisi*'ni kamusal gerçeklik olarak algılamadır. Bu faktör grubunda yer alan 8 iteme verilen cevaplardan elde edilen yüksek ortala-

malar dikkati çekmektedir. Örneğin kamusal gerçeklik algılaması faktör grubu içerisinde konumlanan "Bence dizi ülkemizdeki gizli gündemi konu edinmektedir" itemi tablodaki en yüksek katılma düzeyine ($M=3.95$) ve en fazla yüklemeye (.818) işaret etmektedir. Toplam varyansın yüzde 14.38'ini açıklayan, diziyi kamusal bir gerçeklik olarak algılama faktörünün özdeğeri 3.22 ve güvenilirlik değeri (*Cronbach's* $\alpha= .86$) olarak hesaplanmıştır.

Kurtlar Vadisi'ne olumsuz bakış tablodaki üçüncü faktörü tanımlamakta ve toplam varyansın yüzde 10.51'ini açıklamaktadır. Bu faktör grubunda yer alanların daha çok diziyi potansiyel olumsuz etkileri bakımından değerlendirenlerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Olumsuz bakış faktörü 8 itemden oluşmakta, 2.50 özdeğer ve güvenilirlik (*Cronbach's* $\alpha= .79$) değerlerine sahip bulunmaktadır.

Dördüncü ve son faktör *Kurtlar Vadisi*'ni kurgusal bir içerik olarak beğeni adıyla tanımlanmıştır. Daha çok diziyi hayali ve kurgusal bulan ve diziyi profesyonel yönleri itibarıyla beğeni değerlendirmesinde bulunanların oluşturduğu bu faktörü 7 item temsil etmektedir. Toplam varyansın yüzde 5.73'ünü açıklayan kurgusal bir içerik olarak beğeni faktörünün özdeğeri 1.76 ve güvenilirliği (*Cronbach's* $\alpha= .55$) dir.

4.3.1. Faktörler Arası Korelasyonlar

Faktörler arası korelasyon analizine göre (Tablo 4); dizinin kamusal gerçekliği temsil ettiğine inanma düzeyi arttıkça, diziyi özdeşleşme düzeyi de artmaktadır ($r= .540, p< .01$). Dizinin kamusal gerçekliği temsil ettiğine inanma düzeyi arttıkça, diziyi yüklenen olumsuz tutumların düzeyinde azalma görülmektedir ($r= -.175, p< .01$). Dizinin kamusal gerçekliğe uygunluğu ile dizinin profesyonel başarısı arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemektedir ($p> .05$). Diziyi olumsuz bakış faktörü arttıkça, diziyi özdeşleşme düzeyi azalmaktadır ($r= -.389, p< .01$). Diziyi özdeşleşme arttıkça, diziyi kurgusal bir içerik olarak beğeni düzeyi de artış göstermektedir ($r= .146, p< .01$). Dizinin olumsuzlanması faktörü ile kurgusal bir içerik olarak beğeni faktörü arasında anlamlı bir ilişki kurulamamıştır ($p> .05$).

Tablo 2: Faktör Analiz Sonuçları

	M	SD.	Yük
ÖZDEŞLEŞME			
Satın alma davranışlarının en az birinde diziden etkilenmiş olabileceğimi düşünmüşümdür.	1.96	1.17	.795
Günlük hayatta dizinin etkisinde kaldığım, davranışlarımı buna göre yönlendirdiğim olur.	1.84	1.20	.741
Günlük çalışma ve iş programımı yaparken dizinin yayın saatlerine göre davranıyorum.	2.44	1.48	.731
Dizide kendimi özdeşleştirebileceğim en az bir karakter vardır.	2.49	1.47	.699
Dizinin müptelası (bağımlısı) olduğum söylenebilir.	2.58	1.49	.671
Dizideki karakterlerden birinin rolüne gerçek hayatta üstlenebilmek isterdim.	2.34	1.49	.664
Dizi sona erdiğinde çok üzüleceğimi düşünüyorum.	2.39	1.40	.660
Her bölümü izlemeden önce dizideki olaylar hakkında düşünmeden edemiyorum.	2.96	1.50	.607
Arkadaşlarım ve yakın çevremle dizideki gelişmeleri sık sık tartışır olduk.	2.86	1.36	.583
Diziyi izlemediğimde de olayların kurgusu hakkında düşünmeden edemiyorum.	3.03	1.46	.576
Dizi hakkındaki haber, tartışma ya da yorumları önemli ölçüde takip ediyorum.	2.69	1.43	.518
Dizi izledikten sonra merhamet duymanın zayıflıktan kaynaklandığına inanmaya başladım	2.51	1.26	.475
KAMUSAL GERÇEKLİK ALGILAMASI			
Bence dizi ülkemizdeki gizli gündemi konu edinmektedir.	3.95	1.13	.818
Dizi kahramanlarından her biri Türkiye'deki gerçek kişileri ya da kişilikleri oynamaktadır.	3.64	1.21	.814
Dizinin senaryosu gerçekte yaşanmış olaylardan alınmıştır.	3.67	1.18	.804
Dizi devletin bile açıklayamayacağı bazı gerçekleri film diliyle anlatmaktadır.	3.73	1.17	.765
Dizi mafyanın örgütlenme biçimini olduğu gibi yansıtmaktadır.	3.59	1.09	.605
Dizinin ülke gündemindeki sorunları anlamama yardımcı olduğunu düşünüyorum.	3.15	1.29	.573
Dizi derin devletin vatandaşla iletişim aracıdır.	3.19	1.24	.493
Dizi devleti ve toplumu koruyan bazı güçlerin var olduğuna beni ikna etti.	3.34	1.27	.486
OLUMSUZ BAKIŞ			
Dizi bireyleri mafya düzenine özendirici mesajlar taşımaktadır.	3.71	1.20	.719
Dizi topluma muhtemel olumsuz etkilerinden dolayı yayından kaldırılmalıdır.	2.78	1.41	.680
Dizi toplumda suç oranını artırma tehlikesi arz etmektedir.	3.61	1.25	.680
Dizideki alkol ve sigara kullanımı bireyleri özendirici tarzda verilmektedir.	3.49	1.36	.674
Şiddet sahnelerinin dizide çok sayıda ve abartılı verildiğini düşünüyorum.	3.33	1.40	.615
Dizideki bazı olaylar devletin veya kurumlarının imajını zedelemektedir.	3.23	1.19	.544
Dizi mafya düzenini haklı çıkarmaya yönelik mesajlarla yapılandırılmıştır.	2.92	1.23	.541
Dizi devletin mafya ile mücadele yöntemlerini meşrulaştırma aracıdır.	3.04	1.25	.402
KURGUSAL BİR İÇERİK OLARAK BEĞENİ			
Dizi oyuncularının başarısı dizinin varsa bile gizli mesajından daha önemlidir.	2.88	1.30	.580
Dizide bazı yaşanmış olaylara gönderme yapıldığı için kurgu gerçekmiş gibi algılanıyor.	3.52	1.15	.559
Dizi hayal ürünü olmakla birlikte toplumda gerçek gibi algılanmaya başlandı.	3.48	1.38	.555
Diziyi sadece eğlenmek ya da iyi vakit geçirmek için izliyorum.	3.18	1.52	.552
İşlenen temadan çok dizinin senaryosunu film dili açısından beğeniyorum.	3.07	1.32	.439
Dizideki kurgunun yaşanmış ya da yaşanan olaylar olarak algılanması bir yanılsamadır.	2.79	1.19	.432
Dizide işlenen temadan çok çekim teknikleri dikkat çekicidir.	2.68	1.19	.431

Tablo 3: Faktör Değerleri ve Güvenilirliği

FAKTÖRLER	Özdeğer (Eigenvalues)	Varyans	α
Özdeşleşme	9.30	17.36	.90
Kamusal Gerçeklik Algılaması	3.22	14.38	.86
Olumsuz Bakış	2.50	10.51	.79
Kurgusal Bir İçerik Olarak Beğeni	1.76	5.73	.55
n= 802	Toplam	% 48.00	.80
KMO Measure of Sampling Adequacy: .894			
Barlett's Test of Sphericity: $X^2=12196.894$; $df:595$; $p= .000$			

Tablo 4: Faktörler Arası Korelasyon Analiz Sonucu

	Özdeşleşme	Ger- Kamusal çeklik	Olumsuz Bakış	Kurgusal İçerik Olarak Beğeni
Özdeşleşme	1			
Kamusal Gerçeklik	.540**	1		
Olumsuz Bakış	.389**	.175**	1	
Kurgusal İçerik Olarak Beğeni	.146**	.044	.061	1
Mean (M)	2.51	3.53	3.26	3.08
Standart Sapma (SD)	.98	.86	.81	.67

** $p < .01$ (Pearson r)

4.3.2. Diziyi Algılama Faktörleri ve Anlamlı Farklılığa Sahip Değişkenler

Diziyi algılama faktörlerinden özdeşleşme, kamusal gerçeklik algılaması, olumsuz bakış, kurgusal bir içerik olarak beğeni faktörleri ile hangi değişkenler arasında anlamlı bir farklılaşma bulunduğu tespitine yönelik olarak *tek yönlü varyans analizi (ANOVA)*, korelasyon analizi ve *bağımsız örneklem t testi* kullanılmıştır.

Bu sonuçlara göre, özdeşleşme faktörü ile diziyi izleme sıklığı ($F=127.63$; $p < .05$), dizi hakkında bilgi düzeyi ($F=29.51$; $p < .05$), dizinin ana temasını tanımlama ($F=8.26$; $p < .05$), araştırmaya katılanların siyasal eğilimleri ($F=9.86$; $p < .05$), en hassasiyet duydukları ülke sorunu algılaması ($F=4.13$; $p < .05$), aylık ortalama harcama gücü ($F=2.92$; $p < .05$), değişkenleri arasında anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir.

Diziyi kamusal bir gerçeklik olarak algılama faktörü ile diziyi izleme sıklığı ($F=94.05$; $p < .05$), dizi hakkında bilgi düzeyi ($F=26.28$; $p < .05$), dizinin ana temasını tanımlama ($F=23.69$; $p < .05$), araştırmaya katılanların siyasal eğilimleri ($F=8.34$; $p < .05$), en hassasiyet duydukları ülke sorunu algılaması ($F=4.23$; $p < .05$), aylık

ortalama harcama gücü ($F=2.73$; $p < .05$) değişkenleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmaktadır. Diziyi kamusal bir gerçeklik algılaması ile diğer faktörlerden farklı olarak her bir değişkenle anlamlı olarak farklılaştığı dikkat çekmektedir.

Diziyi olumsuz bakış faktörü ile diziyi izleme sıklığı ($F=42.86$; $p < .05$), dizi hakkında bilgi düzeyi ($F=14.87$; $p < .05$), dizinin ana temasını tanımlama ($F=8.77$; $p < .05$), araştırmaya katılanların siyasal eğilimleri ($F=3.94$; $p < .05$), en hassasiyet duydukları ülke sorunu algılaması ($F=2.41$; $p < .05$), değişkenleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmaktadır. Diziyi olumsuz bakış faktörü ile araştırmaya katılanların aylık ortalama harcama gücü arasında anlamlı bir ilişki kurulamamıştır ($p > .05$).

Diziyi kurgusal bir içerik olarak beğeni faktörü ile diziyi izleme sıklığı ($F=22.05$; $p < .05$), dizi hakkında bilgi düzeyi ($F=4.64$; $p < .05$), araştırmaya katılanların siyasal eğilimleri ($F=4.15$; $p < .05$), en hassasiyet duydukları ülke sorunu algılaması ($F=3.89$; $p < .05$), aylık ortalama harcama gücü ($F=2.70$; $p < .05$), değişkenleri arasında anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir. Diziyi kurgusal bir gerçeklik olarak algılayarak beğeni ile dizinin ana temasının tanımlanması arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p > .05$).

Çoklu karşılaştırma tablosuna göre diziyi algılama faktörleri ile anlamlı şekilde farklılaşan değişkenlerin hangi kategorileri açısından ortaya çıktığı incelendiğinde:

Diziyi izleme sıklığı

Diziyi hiç izlemeyenlerden, hiçbir bölümünü kaçırmayanlara doğru izleme sıklığı arttıkça, diziyi özdeşleşme (*Spearman's Rho*= .56, $p < 0.5$), diziyi kamusal gerçeklikle örtüştürme (*Spearman's Rho*= .49, $p < 0.5$), kurgusal bir içerik olarak beğeni (*Spearman's Rho*= .19, $p < 0.5$) faktörü artış gösterirken, diziyi olumsuz bakış eğilimi azalmaktadır (*Spearman's Rho*= -.36, $p < 0.5$).

Dizi hakkında bilgi düzeyleri

Dizi hakkında test tekniği ile sorulan 7 soruya verdikleri doğru cevaplara göre faktörler ince-

lendiğinde doğru cevap verme düzeyi arttıkça diziyile özdeşleşme de artmaktadır (*Spearman's Rho*= .415, $p<0.5$). Dizi hakkında bilgi düzeyi arttıkça dizinin kamusal gerçeklikle örtüşürülme eğilimi de artmaktadır (*Spearman's Rho*= .40, $p<0.5$). Bilgilenme düzeyi arttıkça, diziyeye olumsuz bakış eğilimi azalırken (*Spearman's Rho*= -.272, $p<0.5$), diziyi kurgusal bir gerçeklik olarak beğenme düzeyinde artış görülmektedir (*Spearman's Rho*= .125, $p<0.5$).

Dizinin ana temasını tanımlama

Dizinin ana temasını vatan sevgisi olarak tanımlayanlar ($M=3.28$), devlet-mafya mücadelesi ($M=2.33$), ya da derin devlet olarak tanımlayanlardan ($M=2.60$) daha fazla diziyile özdeşleşmektedir. Ana temayı derin devlet olarak tanımlayanlar ($M=3.76$), devlet-mafya mücadelesi ($M=3.21$) ya da aşk ($M=3.02$), olarak tanımlayanlara göre diziyi kamusal gerçeklikle daha çok örtüşürmektedir. Ana temanın devlet-mafya mücadelesi olduğunu düşünenler ($M=3.30$), temanın vatan sevgisi olduğunu düşünenlerden ($M=2.54$) daha çok olumsuz bakmaktadır. Aynı şekilde ana temanın derin devlet olduğunu düşünenler ($M=3.27$), vatan sevgisi olduğunu düşünenlerden ($M=2.54$), daha çok olumsuz bakışa sahiptir. Dizinin ana temasını tanımlama kategorileri diziyi kurgusal bir içerik olarak beğenme faktörüyle anlamlı bir farklılaşma göstermemiştir.

Siyasal eğilim

Milliyetçi siyasal eğilime sahip olduğunu belirtenler ($M=3.03$), demokrat ($M=2.31$), liberal ($M=2.24$), laik ($M=2.43$), sosyal demokrat ($M=2.30$), ve İslamcı ($M=2.15$), olduğunu belirtenlere göre diziyile daha çok özdeşleşme faktörüne katılmaktadır. Muhafazakâr eğilimde olduğunu belirtenler ($M=2.72$), ise yine demokrat, liberal, sosyal demokratlara, göre diziyile daha çok özdeşleşmektedir. Siyasal eğilim açısından diziyi kamusal bir gerçeklik olarak algılama faktörü incelendiğinde; milliyetçiler ($M=3.91$), demokratlara ($M=3.41$), liberallere ($M=3.41$), laiklere ($M=3.42$), ve sosyal demokratlara ($M=3.24$) göre daha yüksek bir kamusal gerçeklik algılamasına sahip görünmektedir. Muhafazakârlar ($M=3.71$) da sosyal demokratlara göre daha çok kamusal

gerçeklik algılamasına sahip olduğundan farklılaşmaktadır.

En hassasiyet duyulan ülke sorunu

En hassasiyet duyulan ülke sorununa göre de faktörler anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre; ülke sorunları arasında en çok ekonomi önem verenler ($M=2.64$), eğitime önem verenlere ($M=2.27$) göre; en çok dış politik sorunlara önem verenler ($M=2.62$) de eğitime önem verenlere göre diziyile daha fazla özdeşleşmektedir. Dış politik sorunlara daha çok hassasiyet duyanlar ($M=3.76$), eğitim ($M=3.37$) ve ekonomi ($M=3.44$) sorunlarına hassas olanlara göre diziyi kamusal gerçekliğe uygun olduğuna daha fazla inanmaktadır. Eğitim sorunun en hassas konu olduğunu düşünenler ($M=3.38$), dış politika olduğunu düşünenlere ($M=3.10$) göre diziyeye daha çok olumsuz bakmaktadır. Eğitimin en önemli sorun olduğunu düşünenler ($M=3.13$), dış politik sorunlara önem verenlere ($M=2.92$) göre diziyi kurgusal bir içerik olarak daha çok beğenmektedir. Aynı şekilde en önem verdiği konu ekonomi ($M=3.21$) olanlar; iç politika ($M=2.97$) ve dış politika ($M=2.92$) olanlara göre diziyi kurgusal bir içerik olarak daha çok beğenmektedir.

Aylık ortalama harcama gücü

Aylık ortalama harcama gücü değişkeni açısından 501-750 YTL kategorisinde yer alanlar ($M=3.46$), 250 YTL'ye kadar ($M=3.07$) ve 251-500 YTL aralığında yer alanlara ($M=3.06$) göre daha çok diziyi kurgusal bir içerik olarak beğenmektedir. Aylık ortalama harcama gücü ile özdeşleşme, kamusal gerçeklik algılaması, olumsuz bakış faktörleri arasında anlamlı bir ilişki kurulmuş olmasına karşın ANOVA çoklu karşılaştırma tablosundan bu farklılaşmanın kaynağı ortaya çıkmamaktadır.

Cinsiyet

Cinsiyet ile özdeşleşme ($t=7.76$; $p<.05$), diziyi kamusal gerçeklik olarak algılama, ($t=4.20$; $p<.05$), diziyeye olumsuz bakış ($t=-4.00$; $p<.05$) faktörleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Diziyi kurgusal bir içerik olarak beğeni ile cinsiyet arasında ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Farklılıkların kaynağı Bağımsız Örneklem t testine göre şöyle açıklanmaktadır:

Erkekler ($M=2.68$) bayanlara ($M=2.12$) göre diziyi daha fazla özdeşleşmektedir. Diziyi kamusal bir gerçeklik olarak değerlendirme düzeyinde erkekler ($M=3.61$) bayanlara ($M=3.34$) oranla daha yüksek bir ortalamaya sahip görünmektedir. Bayanlar ($M=3.18$) erkeklere ($M=3.43$) göre dizi hakkında daha

fazla olumsuz bakışa sahiptir. Diziyi kurgusal bir içerik olarak beğeni faktörü açısından erkeklerin ($M=3.17$) bayanlara ($M=3.02$) göre daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları ve daha yüksek bir beğeni içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Faktörler ve Bazı Değişkenler Arası İlişkiler ANOVA sonuçları

	Özdeşleşme			Kamusal Gerçeklik Algılaması			Olumsuz Bakış			Kurgusal İçerik Olarak Beğeni		
	Df	F	p	Df	F	p	Df	F	p	Df	F	p
İzleme Sıklığı	3	127.63	.000	3	94.05	.000	3	42.86	.000	3	22.05	.000
Bilgi Düzeyi	6	29.51	.000	6	26.28	.000	6	14.87	.000	6	4.64	.000
Ana Tema Algısı	4	8.26	.000	4	23.69	.000	4	8.77	.000	4	1.72	.142
Siyasal Eğilim	7	9.86	.000	7	8.34	.000	7	3.94	.000	7	4.15	.000
Hassasiyet Duyulan Ülke Sorunu	6	4.13	.000	6	4.23	.000	6	2.41	.026	6	3.89	.001
Aylık Ortalama Harcama	3	2.92	.033	3	2.73	.043	3	.98	.400	3	2.70	.044

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir televizyon içeriği olarak *Kurtlar Vadisi* örneğiyle, kamusal söylem ve gerçekliğin medyatik gerçeklikten nasıl etkilendiği ve bireylerin gerçeklik algılamasındaki yansımalarını tespit etmeye odaklanan bu çalışma, amacına önemli ölçüde ulaşmıştır.

Kurtlar Vadisi'ni algılama ve değerlendirmeye verilen yargılara katılımcıların verdikleri cevaplarla "özdeşleşme", "kamusal gerçeklik algılaması", "olumsuz bakış" ve "kurgusal bir içerik olarak beğeni" gibi faktör gruplarında toplandıkları görülmüştür.

Bunlar arasında toplam varyansın yüzde 17.36'sını açıklayan özdeşleşme faktörü en güçlü faktör olarak yükleme değeri açısından en büyük dört item olan "Diziyi izlemediğimde de olayların kurgusu hakkında düşünmeden edemiyorum" ($M=3.03$), "Her bölümü izlemeden önce dizideki olaylar hakkında düşünmeden edemiyorum" ($M=2.92$), "Arkadaşlarım ve yakın çevremle dizideki gelişmeleri sık sık tartışır olduk" ($M=2.86$), "Dizi hakkındaki haber, tartışma ya da yorumları önemli ölçüde takip ediyorum" ($M=3.69$) şeklinde sıralanan içeriklerle açıklanmaktadır.

Diziyi geliştirilmiş olan bağlılık, dizinin yayınlanma zamanlamasına göre günlük iş programının belirlenmesi, dizideki gelişmeleri günlük hayatta değerlendirme, konuşma diziyi karşı geliştirilen özdeşleşmeyi tanımlamaktadır. Bu durum uzun bir süredir dizinin yüksek izlenme oranlarını açıklayıcı bir veri olarak da değerlendirilebilir.

Dizinin bir kamusal gerçeklik olarak algılanması faktörü toplam varyansın yüzde 14.38'sini açıklayarak en güçlü ikinci faktör konumunda yer almıştır. Bu faktörü oluşturan itemler en yüksek yükleme değerlerine sahip 4 yargı açısından incelendiğinde "Bence dizi ülkemizdeki gizli gündemi konu edinmektedir" ($M=3.95$), "Dizi devletin bile açıklayamayacağı bazı gerçekleri film diliyle anlatmaktadır" ($M=3.73$), Dizinin senaryosu gerçekte yaşanmış olaylardan alınmıştır" ($M=3.67$), "Dizi kahramanlarından her biri Türkiye'deki gerçek kişileri ya da kişilikleri oynamaktadır" ($M=3.64$), şeklindeki içeriklere sahip olması dizinin kamusal söylemde medyanın sunduğu içeriğin kamusal gerçeklik olarak algılandığını göstermektedir.

Diziyi karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirenler toplam varyansın yüzde 10.51'ini açıklayan üçüncü faktör olarak tespit edilirken "Dizi bireyleri mafya düzenine özendirici mesajlar

taşmaktadır” ($M=3.71$), “Dizi toplumda suç oranını artırma tehlikesi arz etmektedir” ($M=3.61$), “Dizideki alkol ve sigara kullanımı bireyleri özendirici tarzda verilmektedir” ($M=3.49$), “Şiddet sahnelerinin dizide çok sayıda ve abartılı verildiğini düşünüyorum” ($M=3.64$) itemleriyle açıklanabilmektedir. Olumsuz bakış faktörü daha çok dizinin olumsuz etkileri bakımından değerlendirmeye sahip katılımcıların oluşturduğu bir gruptur.

Diziyi kurgusal bir içerik olarak beğenenler dördüncü ve son faktör olarak toplam varyansın yüzde 5.73’ünü açıklamaktadır. Bu faktör içerisinde daha çok “Dizide bazı yaşanmış olaylara gönderme yapıldığı için kurgu gerçekmiş gibi algılanıyor” ($M=3.52$), “Dizi hayal ürünü olmakla birlikte toplumda gerçek gibi algılanmaya başlandı” ($M=3.48$), “Diziyi sadece eğlenmek ya da iyi vakit geçirmek için izliyorum” ($M=3.18$), “İşlenen temadan çok dizinin senaryosunu film dili açısından beğeniyorum” ($M=3.07$) şeklindeki itemlerle açıklanmaktadır. Bu faktör grubunu oluşturanlar dizinin gerçek hayattan alınmadığını, olayların kurgulandığını ancak oyuncular, çekim teknikleri ve benzeri açılardan geliştirdikleri beğeni ile iyi vakit geçirmek üzere izleme davranışını geliştirenlerin oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Faktörler arası korelasyon sonuçlarına göre, özdeşleşme arttıkça dizinin bir kamusal gerçeklik olarak algılanma eğilimi artarken, diziyi olumsuz bakışın azalması gerçeklik algılaması ile özdeşleşme arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Katılımcılar özdeşleştiği içerikleri daha fazla gerçeklik olarak algılama eğilimine sahiptir.

Özellikle çalışmanın amacı bakımından, diziyi kamusal bir içerik olarak algılayan ya da kurgusal bir içerik olarak beğenenlerin hangi değişkenler açısından farklılaştığı incelenmiştir. Buna göre kültürlendirme araştırmalarının çoğunda olduğu gibi, dizinin kamusal bir gerçeklik olarak algılanması ile dizinin izlenme sıklığı ve diziyeye ilişkin bilgilenme düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Yani, diziyi izleme sıklığı ve diziyeye ilişkin bilgilenme arttıkça dizinin mesajını kamusal bir gerçeklik olarak algılama eğilimi artmaktadır.

Diğer yandan, aynı eğilimin dizinin ana temasının tanımlanması, araştırmaya katılanların

siyasal eğilimleri, ülkenin en hassasiyet duyulan sorunu, aylık harcama yapma gücüne göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle, diziyi en yüksek katılım düzeyinde bir kamusal gerçeklik olarak algılayanlar dizide işlenen ana temanın “vatan sevgisi” olduğunu düşünenler, milliyetçi siyasal eğilime sahip olduğunu belirtenler, ülkenin en önemli sorununu ekonomi olarak değerlendirenler, aylık harcama gücü ortalaması bakımından 501-750 YTL kategorisinde yer alanlardır. Cinsiyet bakımından diziyi en yüksek düzeyde kamusal gerçeklikle örtüşürenler erkeklerdir.

Diziyi kurgusal bir içerik olarak beğenme faktörü ile de dizinin izlenme sıklığı ve diziyeye ilişkin bilgi düzeyleri açısından farklılık bulunmuştur. Çünkü diziyi izleme sıklığı arttıkça kurgusal bir içerik olarak beğenme düzeyi artmaktadır. Aynı şekilde, diziyeye ilişkin bilgilenme arttıkça kurgusal bir içerik olarak dizinin beğeni faktöründe yükselme gözlenmektedir.

Kurtlar Vadisi, araştırmaya katılanların yaklaşık yüzde 87’sinden fazlası değişik izleme düzeylerinde yer almıştır. Yani katılımcıların sadece yüzde 13,9’u hiç izlemediğini belirtmektedir. Bu da dizinin izlenme oranlarında belirtilen rakamları desteklemektedir. Diziyi en yoğun biçimde izleyenler dizinin ana temasını vatan sevgisi olarak tanımlayanlar ve milliyetçi siyasal eğilime sahip olanlardır. En az izleyenler, dizinin ana temasının aşk olduğunu düşünenler, kendisini sosyal demokrat olarak tanımlayanlardır.

Benzer şekilde diziyeye ilişkin en yüksek bilgilenme düzeyine sahip olanlar, dizinin ana temasını vatan sevgisi olarak tanımlayanlar, milliyetçi siyasal eğilimde yer alanlardır. En az bilgilenme düzeyinde kalanlar ise, dizinin ana temasını *vefa* olarak tanımlayanlar ve *İslamcı* siyasi görüşüne sahip olduklarını belirtenlerdir.

Diziyi ilk fark ettiren unsurun yayınlandığı medyadan değil yakın sosyal çevre (yüzde 54.3) oluşu, diziyi hiç izlemeyenlerin diziyeye ilişkin konular hakkında az da olsa bilgi düzeyine sahip olması, yukarıdaki verilere ek olarak, dizinin kamusal bir gerçeklik olarak algılandığının, kamusal söyleme yansıdığına, yani kamusal hayatın “konuşma” biçimini oluşturduğunun kanıtları olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, ülkemizde en yoğun izlenen televizyon içeriklerinden biri olan *Kurtlar Vadisi* örneğinde ve 'iletişimci'ler örnekleminde yürütülen alan araştırması verilerine göre, bireylerin medyadan yansıyan mesajları kamusal gerçeklik algılayarak kamusal söyleme yansıttığına dair dikkate değer kanıtlar bulunmaktadır.

Özetle, *Kurtlar Vadisi* zihinlerdeki imaj bakımından değerlendirildiğinde izleyici diziyi kurgusal değil kamusal bir "gerçeklik" olarak algılamaktadır. Gerçekten de, çoğu popüler fantezi gerçek kaynaklardan kurgulanmıştır (Silverstone 1987: 293), ancak bir televizyon içeriğinin gerçekliği temsil ettiğine inanmak bir yana "gerçeklik" olarak görülmesi ilginç bir toplumsal ilişkiyi gündeme getirmektedir. O da, dizinin kamusal gerçeklikle bu düzey ve görünümle örtüşürüyor olmasının, akıllara getirdiği yoksa içerik doğrudan kamusal gerçekliği mi yansıtıyor? sorusu ya da teorik çerçevede tartışıldığı üzere, *Sennett*'in (1996: 109) 'oyunun gerçeği simgelemediği oyunun gerçeği kendi görenekleriyle yarattığı' şeklindeki felsefi yorumdur.

NOTLAR

(1) *Kurtlar Vadisi*'nin devamı sayılan "Kurtlar Vadisi Pusu"nun 12. Bölümünde dizinin önemli karakterlerinden Ömer Baba'nın başrol oyuncusu Polat Alemdar'a hitaben yaptığı bir konuşma.

(2) Postman (1994: 15) burada *konuşma* kavramını metaforik olarak, "belli bir kültürün insanların birbirlerine mesaj iletmelerini sağlayan bütün tekniklerle teknolojilere gönderme yapmak amacıyla" kullandığını belirtmektedir.

(3) *Cultivation* kavramının Türkçe karşılığı olarak "ekme", "yetiştirme", "kültürleme" gibi kavramlar kullanılmakla birlikte 'kültürlendirme' (Çelenk 2005: 39) tercih edilmiştir.

(4) *Kurtlar Vadisi* gibi dizinin devamı sayılan *Kurtlar Vadisi Terör* de benzer şekilde yoğun tartışmalara sebep olmuş ve medya gündemini önemli ölçüde etkilemiştir. Medya haberlerinde ve gazete köşelerinde ağırlıklı bir yer edinmiştir (www.medyatakip.com, 2007).

(5) Dizide Oktay Kaynarca'nın oynadığı Süleyman Çakır adlı karakterin ölümü üzerine bir grup gencin, Konya'da yayınlanan Yeni Me-

ram gazetesine taziye ilanı verdiği görülmüştür (Zaman, 04.11.2004).

(6) Sennett'in (1996: 59, 63) 18 ve 19 yüzyıl yaşamında Avrupa tiyatrosuna ilişkin olarak vurguladığı gibi sahne ve sokak ilişkisi açısından da okunabilir.

(7) Bu çalışmada ilgili değişkenin diğer oranları şöyle sıralanmıştır: yüzde 24,7 "gerçeklik payı var ancak abartılı olduğunu", yüzde 30,3'ü ise "dizinin gençlere kötü örnek oluşturduğunu" belirtmektedir (Konukman 2006: 123).

(8) Aylık ortalama harcama gücünde ortaya çıkan veriler, araştırmanın yürütüldüğü tarihle birlikte ele alınmalıdır. Bu dönemde para biriminden 6 sıfır atılmamıştır. Veriler bu bakımdan Yeni Türk Lirası'na çevrilerek değerlendirilmiştir.

TEŞEKKÜR

Alan araştırmasında kendi fakültesindeki katılımcılara ulaşmamızı sağlayan İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden Prof. Dr. Murat Özgen, Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden Doç. Dr. Metin Işık, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden Dr. Şükrü Balcı'ya teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

Baudrillard J (1998a) Kusursuz Cinayet, Necmettin Sevil (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Baudrillard J (1998b) Simülakrlar ve Simülasyon, Oğuz Adanır (çev), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.

Çebi M S (1998) Medya ve Gerçeklik, Türkiye Sosyal Araştırmalar Derg., 3 161-183.

Çelebi M C (2006) Valley of Wolves as a Nationalist Text (Milliyetçi Bir Metin Olarak Kurtlar Vadisi), yüksek lisans tezi, ODTÜ Sos. Bil. Enst., Ankara.

Çelenk S (2005) Televizyon, Temsil, Kültür: 90'lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Çelik B (2002) Character Reading in Local Production Television Dramas Sample Case: 'İkinci Bahar' Serial, İletişim Çalışmaları Derg. Güz, 177-209.

Debord G (1996) Gösteri Toplumu ve Yorumlar, Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Forrester J (1999) Hakikat Oyunları Yalanlar, Para ve Psikanaliz, Abdullah Yılmaz (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gültekin Z (2006) Bir Popüler Kültür Ürünü Olarak Mafya Dizileri: Kurtlar Vadisi Örneği, yüksek lisans tezi, G Ü Sos. Bil. Enst., Ankara.
- Habermas J (1997) Kamusalın Yapısal Dönüşümü, Tanıl Bora ve Mithat Sancar (çev), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kang J ve ark (1996) Television Viewing and Perception of Social Reality Among Native American Adolescents, Intercultural Communication Studies 6 (1), 75-89.
- Konukman E A (2006) Medya ve Kültür: Son Dönem Televizyon Dizilerinin Yaşam Tarzı Üzerindeki İmgeleri, yüksek lisans tezi, G Ü Sos. Bil. Enst., Ankara.
- McQuail D (1998) Mass Communication Theory: An Introduction, Sage Publications, London.
- Medya Takip Merkezi, http://www.medyatakip.com/medya_sistem/medya_data/site/medya_arastirmalari/8.doc (erişim: 11.02.2007)
- Mutlu E (1995) İletişim Sözlüğü, Ark Yayınevi, Ankara.
- Özer Ö (2003) Yetiştirme Kuramı: Televizyonun Kültürel İşlevlerinin İncelenmesi, doktora tezi A.Ü. Sos. Bil. Enst., Ankara.
- Özer Ö (2005) Televizyonun Yetiştirme Rolü: Ankara Çevik Kuvvet Örneği, İletişim Derg, 20, 1-20.
- Postman N (1994) Televizyon: Öldüren Eğlence Gösteri Çağında Kamusal Söylem, Osman Akınhay (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Rorty R (1995) Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma, Alev Türker ve Mehmet Küçük (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ryan M ve Kellner D (1997) Politik Kamera, Elif Özsayar(çev), Ayrıntı, İstanbul.
- Sartori G (2004) Görmenin İktidarı Homo Videns: Gören İnsan, Gül Batuş ve Bahar Ulukan (çev), Karakutu Yayınları, İstanbul.
- Sennett R (1996) Kamusal İnsanın Çöküşü, S. Durak ve A. Yılmaz(çev), Ayrıntı, İstanbul
- Severin W J ve Tankard J W (1994) İletişim Kuramları: Kökenleri Yöntemleri ve Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları, Ali Atıf Bir ve N. Serdar Sever (çev), AÜ. Kibele Sanat Merkezi, Eskişehir.
- Shrum L J (2001) Processing Strategy Moderates the Cultivation Effect, Human Communication Research, 27 (1), 94-20.
- Silverstone R (1987) Narrative Strategies in Television Science, Impacts and Influences Essays on Media Power in the Twentieth Century, James Curan vd. (eds), Methuen, London.
- Uçan G (2006) Kurtlar Vadisi Dizisinde Milliyetçi İdeoloji ve Milli Kimliğin İnşası, yüksek lisans tezi, E. Ü. Sos. Bil. Enst., İzmir.
- Uslu M (2006) Televizyon Program Yapım Yönetimi ve Çekim Teknikleri: Kurtlar Vadisi Adlı Dizinin Çekim Teknikleri Açısından İncelenmesi, yüksek lisans tezi, S. Ü. Sos. Bil. Enst., Konya.